

R. ŽIČKYTĖ

I. KANTAS APIE GAMTOS IR ŽMOGAUS DIDINGUMĄ

„<...> Galbūt niekada nebuvo pasakyta nieko didingesnio arba mintis nebuvo didingiau išreikšta, kaip užrašė prie Izidės (gamtos-motinos) šventyklos: „Aš esu visa, kas yra, kas buvo ir kas bus, ir niekas mirtingųjų neįminė mano paslapties <...>“.

I. Kantas

Klasikinėje estetikoje jausmas buvo siejamas su dievo ar gamtos proto didingumu. Didingumo jausmas filosofine problema pasidarė empiristinėje filosofijoje, kuri ima abejoti žmogaus ir gamtos esmę išreiškiančiomis idėjomis, jų visuotinumą ir būtinumą. Išlaisvinusi žmogų nuo priežastis aiškinančios metafizikos, empirinė estetika jau negali apibūdinti nei didingumo, nei grožio visuotinumą pagrindų. Šie jausmai lieka beprasimais žmogaus jausmais. I. Kantas pirmasis Naujųjų amžių estetikoje didingumo jausmą sieja ne su išraiškos priemonėmis arba su gamtinėmis reiškinių ypatybėmis, o su šių struktūrų sugebėjimu pažadinti žmoguje didingas ir gražias mintis¹.

Anglų empirinės estetikos atstovai, pavyzdžiui, E. Berkas, irgi tyrinėjo didingumo pojūtį, jį, kaip savarankišką kategoriją, įjungdamas į savo estetiką. Tačiau didingumas čia neturėjo nieko bendra su žmogaus apsisprendimu, jo doroviniu elgesiu. Didingumas, E. Berko nuomone, tegali būti susietas su baimės jausmu, kurį pajunta žmogus, stebėdamas grėsmingus gamtos reiškinius. E. Berkui šis jausmas yra reikšmingas tik dėl to, kad jis pažadina žmoguje savisaugos instinktą, padeda jam išlikti. E. Berko filosofijoje didingumas yra siejamas su afektais, kuriuos patiria žmogus baimės ir siaubo akimirkomis. Viskas, kas žadina vaizdinius apie pavojų ir skausmą, E. Berko nuomone, yra didingumo šaltinis².

Didingumo kategoriją tyrinėjo ir Antikos mąstytojai. Didingumą, anot Pseudolongino, sukelia „stiprios aistros, kai žmogus kalba tarsi pa-

¹ Didingumo sąvoka liko tuščia sąvoka ir mūsų amžiaus pozityvistinėje estetikoje. J. Herbartas, G. Fechneris didingumą apibūdina kaip medžiaginių tikslingumą, pašalinami iš jo visas gėrio ir blogio, tiesos ir netiesos idėjas. Naujausiųjų amžių estetikoje žavimasi tik neprotingų gamtos formų kūryba. Šioje estetikoje grožį ir didingumą jau negalima suprasti kaip žmogaus asmenybės, žmonių tarpusavio santykių kūrybos priemonės. Savo kritine idėjų analize I. Kantas pirmasis sugriauna skeptinės filosofijos pagrindus. Jo estetika teigia humanistinę žmogaus kūrybą. I. Kanto estetikos žmogiškąjį turinį pažymi tarybinėje literatūroje ir V. Asmušas, E. Iljenkovas, A. Gulyga.

² Žr. Burke E. *Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of Sublime and Beautiful.*—London, 1938, p. 103.

mišęs“³. Ir vėlesnėje estetikoje didingumas buvo suprantamas kaip stiliaus ypatybė, o ne žmogaus savikūrybos priemonė. Dargi A. Baumgartenas didingumą supranta kaip formos didingumą, kuri nuteikia žmogų ramiai, sukelia status tranquillitatis jausmą⁴.

I. Kantui didingumo jausmas nesuderinamas su aklais afektais. Netgi tai, kad žmogus nėra veikiamas jokių afektų, kad jis paklūsta protui, I. Kantui yra didingas reiškinys. Tik tokia siela, I. Kanto nuomone, yra graži, kuri remiasi „grūnojo proto malonumais“⁵. Tik sugebantys išvengti afektų ir paklusti protui žmogus gali, filosofo nuomone, būti pavadintas kilniu. Tik su laisvu mąstymu susijęs didingumo jausmas padeda morališiam ir laisvam žmogaus apsisprendimui. Tik jis įkūnija tikėjimą žmogaus jėgomis, leidžia pasipriešinti blogiui.

Šitokiam žmogiškos jėgos, jo dvasinės tvirtybės įrodymui, I. Kanto nuomone, yra reikšmingi objektai, kurie nėra žmogaus rankų tvarinys. Šituos objektus stebėdamas, žmogus pajunta ypatingą džiaugsmą, kuris yra artimas estetiniam vertinimui, tačiau pralenkia jį savo jėga ir turiningumu. Šio didingumo nesąlygoja pati gamta. „Tai, ką mes vadiname didingu, — rašo I. Kantas, — visiškai nereiškia, jog tai būtų objektyvūs principai.“ Gamta labiausiai veikia tada, kai ji yra „laukinė“, „chaotiška“, netvarkoma jokių dėsnių ir principų. Gamtos reiškiniai mums reikšmingi ne savo tikslingumu, o tuo, kad sukelia mums reikiamas idėjas, kurios yra nepriklausomos nuo pačios gamtos.

I. Kanto nuomone, „grožio pagrindų visuomet turime ieškoti už mūsų, o didingumo — tik mumyse ir mūsų mintyse, kurios įneša didingumą į gamtos vaizdus“⁶. I. Kantui atrodo didingas netgi žmogaus liudėsysis, jeigu jis susijęs su skausmu dėl žmogaus menkystės, dėl jo daromo kitiems žmonėms blogio. I. Kantui yra didingas netgi atsiskyrimas nuo visuomenės, tauri vienatvė, jeigu ji skirta kilniems apmąstymams, jeigu joje nelypi žmonių baimė ir neapykanta. Gamta gali būti palyginta tik su tuo, kas „savaime yra absoliučiai didinga“⁷. Šis absoliutus didingumas negali būti išreikštas jokiais žmogaus meno priemonėmis. Dėl to žmogaus meno kūrinys galima suvokti ramiai, o gamtos didingumas jaudina žmogų. Šitokią susijaudinimą galima palyginti su didžiausiu sukrėtimu, kurį pajunta žmogus, stebėdamas prieš jį atsivėrusią bedugnę. Tačiau ir čia žmogaus baimės jausmą padeda nugalėti jo kūrybinė vaizduotė, kuri prasi-veržia pro ribotas žmogaus proto galimybes į Visatos begalybę.

³ Псевдо Лонгин. О возвышенном. — История эстетики. М., 1962, т. 1, с. 216.

⁴ Žr. Baumgarten A. Aesthetica. — (Be leid. v.), 1750—1758, S. 416. Kilnių minčių nesuzadintą vaizduotės žaismą I. Kantas pavadina mocionu (lot. *motion* — judėjimas), kuris gali būti prilyginamas fizinei mankštai (Kant. I. Werke. — Berlin, 1922, B. 5, S. 346). Abejotinas I. Narskio teiginys, kad I. Kanto didingumo samprata remiasi E. Berko estetika (Нарский И. С. Кант. — М., 1976, с. 191). I. Kantas šiai kategorijai suteikia visiškai naują, humanistinę interpretaciją. Didingumas jam nėra, kaip E. Berkui, instinktu, biologinės žmogaus prigimties sąlygotas jausmas, jis siejasi su žmogaus asmenybės moraliniu didingumu, su jos sugebėjimu apsispręsti.

⁵ Kant I. Werke, Bd. 5, S. 344.

⁶ Ten pat, p. 317.

⁷ Ten pat, p. 318.

Atskiri gamtos reiškiniai nieko negali pasakyti apie gamtą kaip visumą. Tačiau žmogaus mintis geba pereiti nuo vieno reiškinio prie kito, jį padeda suvokti viso pasaulio struktūrą. Žmogaus apmąstymuose išnyksta konkretus reiškinys apibrėžtumas. Už žvaigždynų prasideda kiti žvaigždynai, už Paukščių tako atsiveria naujos žvaigždės. Žmogus, stebėdamas šias žvaigždes, jų begalybę, pajunta pagarbą Visatai. Šiuose stebėjimuose jis pats, žmogus, išeina už bet kurios empirikos ribų, jis pats supranta žmogaus minties didingumą, jo sugebėjimą įprasminti nežinią⁸.

Suvokti begalybę, I. Kanto nuomone, žmogus gali ir remdamasis matematine simbolika. Tačiau matematika, jo nuomone, varžo žmogaus vaizduotės jėgas. Žmogaus sugebėjimas skaičiuoti yra ribotas. Žmogaus vaizduotė tarsi užgęsta skaičiuose. Didingumo pajautimas padeda žmogui peržengti tas ribas. Jis padeda įsivaizduoti tai, kas yra už žmogaus pažinimo ribų. Dėl to bet kuri matematinė begalybės sąvoka turi būti atmesta stebint gamtą, jos didingumą. Tik vaizduotės susikaupimas (Comprehension), jos sugebėjimas įprasminti nežinią, gali padėti nugalėti gamtos baimę ir pajusti pagarbą jai⁹.

Gamtos didingumas I. Kantui pirmiausia atsiveria stebint pačią gamtos stichiją, jos nesutramdomą jėgą (Macht). Ši jėga nepanaši į dievo jėgą. Ji, I. Kanto nuomone, nežlugdo žmogaus, neverčia suklupti prieš Visatos kūrėją. Gamta I. Kantui yra rūsti, bet gera motina, kurią reikia gerbti, bet kurios nedera bijoti. Gamta I. Kantui visuomet yra jėga, „kuri nevaldo mūsų“. Ji yra visuomet tik dinamiškai didinga. I. Kanto nuomone, visuomet klydo teoretikai, su gamtos stebėjimais susieję baimės jausmą prieš neprotingą stichiją. Jie visuomet žiūrėjo į gamtą priešškai, kaip į jėgą, kurią žmogus privalo suprasti kaip priešybę sau ir jai pasipriešinti. Kybanti uolos, grėsmingi debesys, uraganai, siautėjanti jūra, pasak I. Kanto, leidžia žmogui pajusti tokius jausmus, kurie „padidina mūsų dvasines jėgas ir sudaro sąlygas atskleisti mumyse visiškai kitokį sugebėjimą priešintis, kuris suteikia mums drąsos pasigalynėti <...> su atrodančiomis visagalėmis gamtos jėgomis“¹⁰.

Gamtą įprasminančios idėjos yra artimos, I. Kanto nuomone, estetiškoms idėjoms. „Gėlės, atspalviai, netgi įvairiausių gyvūnų formos <...> yra tarsi pritaikytos mūsų skoniu“¹¹. Estetinio sprendimo metu žavimės ne gamtos tikslingumu, o jos sugebėjimu pažadinti mūsų dvasines jėgas, sukelti pasitikėjimą pačiu savimi¹². I. Kanto nuomone, tik gamtos

⁸ Žr. ten pat, p. 321.

⁹ Žr. ten pat, p. 331. I. Kantas matematiką supranta kaip žmogišką reiškinį sutvarkymo sugebėjimą. Jam svetimas pitagorietiškas gamtos tvarkos dievinimas. Didingumo pojūtis I. Kantui gali būti susijęs tik su pačios žmogaus gyvenimo tėkmės, jos tikslingumo supratimu. Vėlesnėje filosofijoje šis pripažinimas bus suprantamas kaip begalinis žmogaus pasmerktumas laisvei. I. Kanto filosofijoje ši laisvė išreiškia kūrybinę žmogaus prigimtį, jo protingą sugebėjimą rinktis.

¹⁰ Ten pat, p. 333.

¹¹ Ten pat, p. 424.

¹² Galutinėse savųjų didingumo tyrinėjimų išvadose I. Kantas lieka artimas B. Paskaliui, kuris teigė žmogų esant bejėgi pažinti galutines savo egzistencijos priežastis ir mate-

stebėjimai padeda žmogui suprasti, kad ne daiktai, ne jų turėjimas ar netekimas, ne fizinė žmogaus jėga arba jo silpnumas lemia asmenybės didingumą. Žmoguje slypi kažkas, kas leidžia visa, dėl ko jis taip jaudinasi,— turta, sveikata, gyvenimą — laikyti mažareikšmiais. Šiuos dalykus gali sunaikinti gamtos stichija. Tačiau ši stichija nesunaikina žmogaus principų ir įsitikinimų, kurie išskiria žmogų iš gamtos, padaro jį ypatinga gamtos dalimi. Vadinasi, gamta I. Kantui yra didinga tik dėl to, kad ji pažadina žmogaus vaizduotę ir leidžia žmogui pajusti, „kokia didinga jo paskirtis“¹³.

Gamta leidžia žmogui nugalėti visus pavojus ir negandas. I. Kantui nėra didingesnio reginio už žmogų, kuris geba ir didžiausios nelaimės ar siaubo akivaizdoje išsaugoti savo dvasinę savitvardą ir orumą. I. Kantas su panieka kalba apie žmones, kurie dėl smulkių, egoistinių tikslų ima apgaulinėti kitus, meluoti, pasidaro demagogai. Jo nuomone, savanaudiškumas gimdo bailumą, išglebimą, kuris sumenkina ne tik atskiro žmogaus, bet ištisų tautų gyvenimą.

I. Kantas rašo, kad gamtos stichijos siautėjimai dažnai siejami su dievo rūstybe ir jo skirtomis žmogui bausmėmis. Šitokia gamtos stichijos samprata negali pagimdyti didingo jausmo. Būtų kvaila manyti, rašo I. Kantas, kad eilinis žmogus gali įveikti šitokias jėgas. Šitai suprantamas gamtos jėgų siautėjimas tegali sukelti žmoguje visiško savo bejėgiškumo ir menkumo pojūtį. Žmogus, kuris žino savo nuodėmingą prigimtį, I. Kanto nuomone, visai nėra nusiteikęs stebėtis dievo galybe ir didingumu. Kai dievas užsirūstina, žmogus tegali maldauti pasigailėjimo, klūpodamas ant kelių, virpėdamas iš baimės ir savo menkumo pajautimo. Pajusti didingumo jausmą, I. Kanto nuomone, tegali tik laisvas žmogus, kuris geba pats savyje surasti šį didingumą. Tik dėl šios priežasties jis geba nugalėti baime, pakilti virš gamtos jėgų ir nemaldauti jų pasigailėjimo. Didingumas slypi ne kokiam nors gamtiniame objekte ar reiškinyje, o tik sieloje žmogaus, kuris supranta savo pranašumą prieš biologinę, gamtinę savo galios prigimtį ir kartu savo pranašumą prieš žmogų supančią gamtą.

Didingumo jausmas, I. Kanto nuomone, yra sąlygojamas tokios žmogaus ir fikrovės sampratos, kuri neniekina žmogaus, kuri savaime išplaukia iš pačios gamtos. „Jeigu dangaus skliautas,— rašo I. Kantas,— yra vadinamas didingu, tai ne dėl to, kad jame gyvena protingos būtybės.“ Ir į šviesius taškelius, kurie užpildo erdvę virš mūsų, I. Kanto nuomone, reikia žiūrėti „ne kaip į saules, judančias pagal tikslingai nustatytas orbitas, o tik taip, kaip jie yra matomi <...> kaip į mus gaubiantį platų skliautą“¹⁴. Didingumo jausmas I. Kantui yra sąlygotas tokios fikrovės

matika arba grynųjų mąstymų nustatyti savo vietą pasaulyje (žr. *Pascal B. Vermächtnis eines großen Herzens.*— (Be leid. v.), 1938. Tačiau, ne taip, kaip B. Paskalis, I. Kantas neieško žmogaus gyvenimą įprasminančių principų tikėjimo ir apreiškimo dalykuose. Jo žmogaus didingumo samprata yra artima Ž. P. Sartro tragiškam asmenybės savęs pasirinkimui.

¹³ *Kant. I. Werke*, Bd. 5, S. 344.

¹⁴ Ten pat, p. 342.

sampratos, kurioje nepasireiškia žmogaus transcendentalinė vaizduotė, kuri kaip galutinę priežastį postuluoja dievo idėją.

I. Kantas pirmasis išlaisvina didingumo sampratą nuo renesansiškojo gamtos sudievinimo. Renesanso mąstytojams žmogus galėjo būti prilyginamas didžiajam Visatos Menininkui (artifex), sukūrusiam visą gamtos įvairovę. Grožis ir didingumas, L. B. Alberčio nuomone, „yra tam tikrų daiktų sutapimas ir harmonija su tuo, kieno dalys jie yra“¹⁵. Renesanso mąstytojų nuomone, šis grožis ir didingumas turi atitikti griežtą apribojimą, skaičius, nes apribojimas yra pirminis gamtos pradai¹⁶. L. B. Albertis siekia matematiškai apibūdinti ne tik gamtos formas, bet ir perspektyvą, kurią pasitelkus surasti pačioje gamtoje slypinį dievo protą. Gamta ir jos atspindys — „tapyba,— sakė jis,— padeda sujungti mus su dievais, ugdyti žmogaus prakilnumą“¹⁷.

Skaičius, proporcingumas I. Kantui nėra dieviško gamtos didingumo šaltinis. Proporcingumas I. Kantui visuomet asocijuojasi su antgamtinės pasaulio prigimties įrodymais, su žmogaus vaizduotės kūriniais, atstovaujantiais tam, kas nepasiekiamą žmogaus jutimams, t. y. noumenų pasauliui. I. Kantas suvokia didingumą kaip poetai, tik „remdamasis tuo, ką parodo žvilgsnis“¹⁸. I. Kantui žmogus yra ne dievo ar gamtos užprogramuota būtybė, o laisvai save kurianti būtis.

Tikras estetiškas sprendimas, I. Kanto nuomone, gali gimi tik tada, kai žmogus gali laisvai rinktis ir spręsti. „Jeigu, priešingai, kažkas kitas lemia sprendimą — ar išorinių jutimų medžiaga, ar intelekto sąvokos“, tai, I. Kanto nuomone, šis sprendimas nebus „laisvo sugebėjimo spręsti ikūnijimas“¹⁹.

I. Kantas rašo, kad „paprastumas (nedirbtinis tikslingumas) yra tarsi gamtos stilius, o kartu ir dorovės, kuri yra „antroji viršjutimiška gamta <...>“²⁰. Religiniai vaizdiniai jam yra susiję su svajone jutimiškai vaizduoti tai, kas neprieinama žmogaus patyrimui. Šitokios svajonės filosofui yra nesuderinamos su didingumo jausmu. Judėjų šventose knygoose, jo nuomone, nėra didingesnės minties kaip įsakymas „nesusikurk sau dievaičio“. Filosofui atrodo labai išmintinga ir islamo mintis, kad pasaulio raidą lemiantis protas negali būti pavaizduotas žmogaus, gyvūno ar au-

¹⁵ Альберти Л. Б. Десять книг о зодчестве. — История эстетики, т. 1, с. 54.

¹⁶ Dar Bonaventūras rašė, kad „proporcingumas pirmiausia egzistuoja skaičiuose. Skaičius yra žmogaus sieloje svarbiausias kūrėjo pirmavaizdis“ (Bonaventurae. Opera omnia. — Florentia, 1891, t. 5, p. 300—301). Tomo Akviničio, Bonaventūro estetika turi lemiamą reikšmę M. Fičino, F. Petrarkos, Leonardo da Vinčio pažiūroms. Renesanso meno kūryba ne atspindi pasaulį, o išreiškia jo protingą dievišką prigimtį. Panteistinės Renesanso kūrėjų pasaulėžiūros tikslas yra išaukštinti žmogų, išaukštinant dievą — gamtą, pažįstant gamtos dieviškus tvėrimo principus. Gamtos pažinimas yra jiems ne išorinis šios gamtos aprašymas, o ištisa jos protingos esmės apologija. Šitoks gamtos sudievinimas svetimas I. Kantui. Jis pirmasis supranta gamtą kaip savaiminį materialų procesą, kurio protingiausias kūrinys yra pats žmogus.

¹⁷ Альберти Л. Б. Десять книг о зодчестве. — История эстетики, т. 1, с. 525.

¹⁸ Kant I. Werke, Bd. 5, S. 342.

¹⁹ Ten pat, p. 343.

²⁰ Ten pat, p. 348.

galo formomis, kad šitokie vaizdiniai yra tik primityvaus žmogaus mąstymo padariniai, sutapatinantys priešastis ir jų padarinius. Šitokie vaizdiniai I. Kantui yra tarsi „vaikų žaislai“ arba „paveikslėliai“²¹. Šitokius vaizdinius pagimdo žmogaus nepasitikėjimas savo jėgomis, savo kūrybiniais sugebėjimais.

Gamtoje yra daug gražių dalykų, dėl kurių nesutaria žmonės, sako filosofas, bet dar sunkiau, jo nuomone, rasti pritarimą sprendžiant apie didingumą. Šitokius sprendimus gali daryti žmogus, kuris yra labai išprusęs, kultūringas ir kuriam nesvetimas atsakomybės visai žmonijai jausmas. „Iš tiesų,— rašo filosofas,— tai, ką dėl kultūrinio išprusimo galima būtų vadinti didingu, be moralinių idėjų sukeltų mums tik baimę“²². Moralines idėjas pagimdo žmogaus protas, jo pilietinės žmogaus prigimties supratimas.

I. Kantui svetimos ašaringos pjesės ir romanai, kurie „širdį padaro suglebusią ir nejautrią griežtai moralei pareigai“. „Kai kas džiaugiasi,— rašo I. Kantas,— radę patarimų pamoksluose.“ Tačiau, jo nuomone, šiuose pamoksluose nėra nieko „konstruktyvaus“ (in dem doch nichts aufgebaut), juose nėra geros „maksimų sistemos“²³. Dažnai, I. Kanto nuomone, nepadaro žmonių geresnių ir tragedijos, kurias žiūrovai lanko, norėdami tik prasiblaškyti bei užsimiršti. Didingumo jausmą žmoguje, I. Kanto nuomone, tegali pažadinti tik tokie reiškiniai, kurie sukelia žmoguje mintis apie galutines priešastis, padeda žmogui apvaldyti savo egoizmą ir savo aistras. Jam didingi reiškiniai yra tokie, kurie formuoja didingą žmogaus asmenybę, atsakomybės už žmogaus istoriją jausmus.

I. Kantas negerbia žmogaus silpnumą ugdančių meninių kūrinių. Tačiau savosios estetikos išvadose jis pasirenka tik žmogaus rankomis, jo „techne“ dėka sukurtą grožį ir jį įprasminančias idėjas. I. Kantas rašo, kad fizinė teleologija „visiškai neteikia kokios nors apibrėžtos dievo sąvokos“. Tačiau praktiniu požiūriu ši idėja I. Kantui yra būtina, nes žmonėms reikia kultūros, turėti bendrumo jausmą. Šį jausmą, I. Kanto nuomone, tegali išugdyti dievo baimė, kuri leidžia įveikti žmogaus egoistinius tikslus. Dievo idėja, I. Kanto nuomone, pasidaro būtina tada, kai „teisėtas žmonių bendravimas susiduria su didžiausiais sunkumais“. Šie sunkumai atsiranda dėl to, kad žmonės privalo išspręsti labai sunkų uždavinį — „suderinti laisvę (lygybę) su prievarta <...> laisvą, savo orumą jaučiančią gamtą ir subtilią kultūrą“²⁴. Šis visuomenės harmonizacijos tikslas leidžia žmogaus protui išspręsti visas jį varginusias antinomijas. Ir pats I. Kantas pasirenka dievo idėją, nors tikrąją pagarbą žmogui ir žmonijai jis tepajunta stebėdamas gamtos reiškinius.

Postuluodamas dievo idėją kaip visuomeninio žmogaus bendrumo kūrybos idėją, I. Kantas palieka žmonėms teisę rinktis. Filosofas pats simpatizuoja gamtą dievinantiems žmonėms, „tokiems kaip Spinoza“, netgi

²¹ Ten pat, p. 347.

²² Ten pat, p. 337.

²³ Ten pat, p. 345.

²⁴ Ten pat, p. 432.

tiki jų moralinių vertybių pranašumu. Iš šių I. Kanto simpatijų „paprastiesiems žmonėms“, „mirčiai pasmerkta tautos daliai“, reikia manyti, ir gimsta jo tolerancija pasaulio priežasčių mąstymo skirtingoms galimybėms, teorinėje veikloje neišsprendžiamoms antinomijoms. Šios antinomijos I. Kantui išsprendžia praktinėje veikloje, istoriškai būtiname grožio poreikyje.

I. Kanto estetikos socialinis kryptingumas, jo istorinis, humanistinis grožio ir didingumo turinys yra daugiausia nepriimtinas I. Kanto amžininkui J. G. Herderiui, kuris piktinasi kantiškojo mąstyto prieštaringumu, jo niekada nesibaigiančiais tiesos ieškojimais. J. G. Herderiui yra visiškai svetima I. Kanto mintis, kad žmogus pats gali lemti savo gyvenimo tikslus, pats kurti savo bendravimą. J. G. Herderis teigia, kad netgi sąvoka „idėja“ yra svetima vokiečių kalbos žodžiui *begreifen* — suprasti, suvokti. J. G. Herderį labiausiai stebina I. Kanto teiginys, kad gali būti laisvos nuo daiktų pažinimo idėjos, kurios gali įprasminti žmonių egzistenciją. J. G. Herderis jau trokšta, be „transcendentalinio skonio“, kurio principai slypi žmogaus prote, auklėti žmonių. Jis šitai trokšta padaryti tik remdamasis dievo išminties pažinimu, panaudodamas „meną ir mokslą apie grožį ne žaidimams arba *stambeldystei*, bet džiaugsmingam ir rimtam žmonių auklėjimui“²⁵ (mūsų kurs.— R. Ž.). „Iš pareigos,— rašo J. G. Herderis,— kuri privertė mane prie „tuščio proto kritikos pridėti „Metakaligoną“, aš papildau dar „sugebėjimo spręsti kritiką“ savo „kaligoną“. Šiame rašinyje J. G. Herderis teigia, kad daugelis I. Kanto estetikos teiginių „nenusipelno netgi kritikos“²⁶.

Prieštaringo mąstymo, antinomijų diktuojamas „estetinis sprendimas“ J. G. Herderiui tegali būti tuščias sprendimas. Su dieviška išmintimi nesusijusios idėjos gali sukelti, J. G. Herderio nuomone, tik lėkštą pažintinių jėgų žaismą. J. G. Herderis pirmasis pavadina I. Kanto estetiką formalistine estetika. „Argi neliūdna,— rašo J. G. Herderis,— kad filosofija, vadinanti save vienintele galima, atima iš pojūčių sąvokas, iš skonio sprendimų — visus sprendimo pagrindus, iš menų, susijusių su grožiu,— visokeriopą tikslą,— tuo paversdama menus pramoginiui beždžionišku žaidimu, o pačią kritiką visuotinai būtiną, bet neturinčią pagrindo <...> diktatorišku sprendimu“²⁷. J. G. Herderiui visai nesuprantama I. Kanto mintis, kad žmogus praktiškai ne tik atspindi tikrovę, bet ir humanizuoja ją, kad ir pats žmogus yra šitokio humanizavimo padarinys“²⁸.

²⁵ Гердер И. Г. Избр. сочинения. — М.—Л., 1959, с. 199.

²⁶ Ten pat, p. 197.

²⁷ Гердер И. Г. Избр. сочинения, с. 197.

²⁸ Pasaulio esmės, jo priežasčių mąstymo prieštaringumas buvo būdingas ne tik I. Kantui. Tuo pačiu laikotarpiu Prūsijos monarchijoje gyvenęs lietuvių poetas K. Donelaitis irgi teigė, kad dievo mintys yra žmogui nesuprantamos, „tarsi bedugnės“, kad žmogus nepajėgus atskleisti būties paslapčių. Būdamas pastoriumi, K. Donelaitis moko žmogų gero elgesio ne dievo, o paukščio, saulės pavyzdžiu (*Donelaitis K., Raštai.— V., 1977, p. 95, 261*). Kad K. Donelaičio estetinės pažiūros artimos I. Kanto didingumo tyrinėjimams, pastebi ir vokiečių kultūros atstovai. L. Pasargė rašo, kad K. Donelaičio pasauležiūra sąlygoja ir jo poezijos kritinį realistinį pobūdį.

Herderiškoji I. Kanto estetikos kritika buvo didžiai vertinama tarybinėje literatūroje. V. Žirmunskis rašė, jog kaip tik J. G. Herderis teisingiausiai įvertino Kanto estetikos „formalistinę“ prigimtį ir apgynė aristoteliškąjį meninės kūrybos kaip tikrovės atspindžio supratimą²⁹. Tą pačią nuomonę tarybinėje literatūroje gina ir M. Ovsonianovas, pripažindamas J. G. Herderį teisingai kritikavus I. Kantą už tai, kad jis atplėšia „meną nuo moralės“³⁰.

Išaukštinant J. G. Herderio kritines mintis, pamirštama, kad jo estetiškos pažiūros pirmiausia sąlygojo religinė pasaulėžiūra, tikėjimas gamtoje vykstančių procesų dieviška prigimtimi. J. G. Herderio filosofijoje būtis (Dasein) yra tolygi dievui, kurį pažįsta žmogus, remdamasis savo jutimais. Priežastis aiškinančios idėjos J. G. Herderiui negali būti žmogaus proto sukurtos hipotezės, o tik dievo išminties, jo kūrybinės veiklos pažinimas. „Dievas, kurio aš ieškau istorijoje,— rašo J. G. Herderis,— yra tas pats kaip ir gamtoje, nes „žmogus yra tik dalelė visumos, su kuria jo istorija yra glaudžiai susijusi“³¹. Tikėjimas pasaulio protingumu sąlygoja J. G. Herderio būties ir mąstymo neprieštaringumą. Jis, kaip ir J. G. Hamanas, skelbia, jog žmogus esąs dievo dalelytė, o poezija — angelų kalbos simbolis. J. G. Herderio kalbos tyrinėjimai jau tiesiogiai susiję su dieviško, bet ne žmogiško pasaulio apologija.

Ši apologija padeda išspręsti visas žmogui iškilusias problemas ir F. V. Šelingui. Jo filosofijoje jau nebelieka prieštaravimo tarp gamtos, kaip savęs priežasties ir dievo mąstymo, tarp grožio ir didingumo. „Dėl absoliutaus tapatumo,— rašo F. V. Šelingas,— dievas yra visokeriopo realaus ir idealaus santykio pagrindas“³². Pagarbą gamtai F. V. Šelingas jau atvirai sieja su primityvių ir neišsprususių tautų mitologija.

Šią mitologiją G. Hegelio estetikoje pakeičia tikrasis absoliuto saviraidės pažinimas, kuriam nereikia gamtinių didingumo stebėjimų, laisvos žmogaus refleksijos. G. Hegeliui gamta pati savaime yra svetima, nebyli

I. Kantui daug daugiau minčių sukelia židinyje rusenanti ugnis, negu žmogaus meno kūriniai. Jis daug labiau vertina paukščių čiulbesį nei visus bažnytinius choralus, „kurie primeta save, nepaisydami žmogaus skonio ir įsitikinimų“ (*Kant I. Werke*, Bd. 5, S. 518). Meno tyrinėtojai ir filosofai šiuos I. Kanto teiginius siejo su menku I. Kanto meninės kūrybos pažinimu. Tačiau šį I. Kanto požiūrį galėjo sąlygoti ir jo pažiūrų artumas realioms to meto problemoms, jo pagarba išmirti pasmerktų prūsų genčių mąstymui. I. Kanto estetiką kaip įvairiatautės Prūsijos monarchijos žmonių santykių reguliavimo priemonę suprato ir H. Krausas (žr. *Kraus H. Das Problem der internationalen Ordnung bei Immanuel Kant*.— Berlin, 1931). Istoriskumo elementus I. Kanto estetikoje suranda ir A. Gulyga (*Гульга А. В. Априоризм и историзм. Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта*. Калининград, 1979). I. Kanto herderiškąją kritiką tarybinėje literatūroje neigia V. Asmusas. Ji rašo, kad „tas, kas suprato Kanto estetikos ryšį su etika ir jo kultūros sąvokomis, galės iš tiesų įvertinti tas nesąmones, kurias kartoja apie I. Kanto estetikos „grynąjį formalizmą“ žmonės, patys niekada neskaite „Sugebėjimo spręsti kritikos“ ir Kanto etikos darbų“ (*Асмус В. Ф. Иммануил Кант*.— М., 1979, с. 478).

²⁹ Гердер И. Г. Избр. сочинения, с. 13. Введение.

³⁰ Овсянников М. Ф. Послесловие. — Гильберт К. и Кун. Г. История эстетики. — М., 1969, с. 644.

³¹ Гердер И. Г. Избр. сочинения, с. 55—56.

³² Шеллинг Ф. В. Философия искусства. — М., 1966, с. 85—86.

ir neprotinga materija. Gamtos reiškiniai jam sukelia ne žmogaus didingumo, o menkumo pajautimą. Žmogus jam kaip „sapnas, kaip žolė, kuri greitai nuvysta ir yra vakare nupjaunama <...>“. Su didingumo jausmu G. Hėgeliiui yra susijęs „supratimas tos bedugnės, kuri skiria dievą ir žmogų“. Meninės kūrybos dėka, G. Hėgelio nuomone, tai bus pažinimas, kuris turi „daug aukštesnę, gilesnę prasmę ir reikšmę“. Absoliutas, jo nuomone, niekada negali būti sutapatinamas su „saule, mėnuliu, žeme ir žvaigždynais“³³.

Samprotaudamas apie didingumą, G. Hėgelis jau remiasi ne I. Kantu, o J. F. Šileriu, kuris pirmasis, jo nuomone, „sugebėjo pajungti „gamtą idėjai, kaip kliūtį, kaip kažką iš esmės priešiško <...> abstrakčios minties platumui“³⁴. I. Kantą G. Hėgelis priskiria prie žmonių, kurių filosofiją pagimdo jų abejojimas „absoliuto teisingumu ir objektyvumu“. G. Hėgelis jau atvirai priekaištuoja I. Kantui, įvedusiam į filosofiją praktikos sąvoką ir kartu „praktinę dvasios pusę iškėlusiam kaip priešybę teorinei jos pusei“.

Remiantis žmogaus praktika ir jos poreikiais, G. Hėgelio nuomone, niekada nebūtų galima įrodyti idėjų visuotinio ir būtino pobūdžio. G. Hėgeliiui, kaip ir Platonui, idėjų visuotinumą yra sąlygojęs jų pačių „realumas“, „objektyvumas“. Taigi G. Hėgelio filosofijoje romantikų ironija virsta „dievo ironija“, atvira pašaipa žmonėms — asmenybėms, manančioms, kad jos ką nors gali pakeisti vieningame Visatos plane, kad žmonės patys gali lemti savo elgesį. Pačioje G. Hėgelio filosofijoje idėja pasiekia didžiausią visuotinumą, nes tik G. Hėgelio mąstyme dievo mintis „geba suvokti save adekvačia absoliutui forma“. Laisvos žmogaus proto refleksijos sąlygotas grožis ir didingumas gali būti susiję G. Hėgeliiui tik su beprasmiu žmogaus vaizduotės žaismu, „atsiminimais“ apie dievą. Vadinasi, G. Hėgelio filosofijoje jau akivaizdžiai įsivyrėja buirgeriškai visuomenei būtino absoliuto despotija, kurios ištakų reikia ieškoti ne I. Kanto, o Platono filosofijoje.

G. Hėgeliiui, kaip ir mūsų amžiaus empirikams, lieka terra incognita žmonių santykių kūrybos sritis. Žmonių ryšiai jų suprantami kaip duotas, o ne kuriamas faktas. Dėl to empirinis G. Hėgelio, F. V. Šelingo estetikos pasmerkimas turi tik formalią reikšmę. Naujųjų amžių „moksline“ estetika išaukština ne žmogaus minties, jo asmenybės prakilnumą, o atskirų medžiaginių elementų sąveikos grožį ir didingumą. Naujųjų amžių estetikoje žmogus jau galutinai atsiriboja nuo pilietinio, kūrybinio mąstymo, pats prisipažįsta esąs beveidė ir silpna gamtos dalis.

A. Šopenhauerio ir F. Nyčės estetikoje jau suklesti biologinis žmogaus pradai, kuris tegali būti suprantamas kaip kraštutinis amoralizmas, kaip socialinė ir intelektualinė žmogaus mirtis. Tik K. Markso žmonių gyvenimo visuomeninių formų tyrinėjimai sugrąžina pagarbą kūrybiniam, visuomeniniam žmogaus pradui. Marksistinė filosofija leidžia atskleisti ir I. Kanto didingumo estetikos humanistinį turinį, jos šiuolaikiškumą.

³³ Гегель. Сочинения. — М., 1938, т. 12, с. 384.

³⁴ Ten pat, p. 65.